

УДК 371.321.7(477)

Наталія Боцян, аспірантка Інституту педагогіки АПН України,
м. Київ,
викладач історії Технічного коледжу
Тернопільського державного технічного університету

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОМАШНЬОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ 1834 – 1917 РР.

У статті висвітлюється домашню освіту, яку доцільно розглядати як форму загальноосвітньої системи, що складається з різних компонентів, елементів та їх функціональних взаємозв'язків, які вимагають виявлення і моделювання.

Ключові слова: сім'я, сімейне виховання дітей, домашній учитель і наставник.

Постановка проблеми. Нині основною метою української системи освіти є створення умов для розвитку саморегуляції кожної особистості як громадянина України. Згідно Закону України “Про дошкільну освіту” (2001 р.) визначається, що громадяни України незалежно від раси, політичних, релігійних та інших ознак мають рівні права на здобуття дошкільної освіти також і в сім'ї. На нашу думку, домашню освіту доцільно розглядати як форму загальноосвітньої системи, що складається з різних компонентів, елементів та їх функціональних взаємозв'язків, які вимагають виявлення і моделювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нині на сторінках фахових періодичних видань педагоги України та Російської Федерації загострюють питання про необхідність врегулювання на рівні Міністерства освіти статус домашнього наставника-гувернера та його соціального захисту (А. Ганичева, О. Зверева, О. Корх-Черба, О. Кошелева, Т. Куликова, З. Нагачевська, Є. Сарапулова, С.П.Теплюк, Д. Федоренко, Н. Христофорова, В. Чепурко та ін.).

Мета нашої статті. Висвітлити роль організаційно-педагогічних засад домашньої освіти в Україні 1834 – 1917 рр.

Виклад основного матеріалу. Історіографія наукових досліджень проблем домашнього навчання і виховання свідчить про їх важливість на всіх етапах історичного розвитку народів світу.

З початком відновлення Незалежної України, суспільство характеризується формуванням нового мислення, нових поглядів на виховання. Починають створюватись соціальні служби в галузі освіти державного і недержавного характеру. Стає звичним домашнє навчання, гувернерство, репетиторство. Комерційні центри по регіонах, областях готують і працевлаштовують гувернерів.

Сьогодні в розвинутих країнах гувернерство – звичне явище. Ця соціально-педагогічна послуга доступна багатьом. Домашній учитель чи гувернер за бажанням батьків може вчити і доглядати дитину щодня чи протягом кількох годин у певні дні тижня: допомагати готувати домашні завдання, годувати після школи тощо. В Німеччині гувернантку з повагою називають “денна мама”, підкреслюючи цією назвою непересічне значення гувернерства в сімейному вихованні дітей.

З XVIII століття аж до 1917 року у Російській імперії, до складу якої входили Українські землі, домашнє навчання вважалося одним із пріоритетних напрямків педагогічної практики.

Запозичення манер, стилів, мов і мода на все західне із відповідною політикою уряду сприялося масовому напливу в імперію закордонних гувернерів, учителів вихователів. Довіра до всього європейського, переконаність уряду в доцільності розвитку системи організації індивідуального домашнього навчання і виховання, призвели до неконтрольованості цієї сфери педагогічної практики.

Згодом негативні наслідки виявилися настільки масштабними, що змусили уряд царя і його членів родини взяти під свій контроль і нагляд домашнє навчання і виховання, створивши в 1802 році Міністерство народної освіти.

На думку вчених, педагогів, культурно-освітніх діячів, було б великою педагогічною і політичною помилкою думати і сподіватися, що сама школа чи самі навчальні заклади закритого типу, навіть ідеальні, зможуть розв'язати проблеми виховання свідомих, морально-освідчених громадян, бо ніяка школа не може дати того, що може дати її сім'я – тільки вдома створюється особлива виховна атмосфера, яку дитина засвоює сприймаючи як належну.

Саме домашній учитель, домашній наставник

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОМАШНЬОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ 1834 – 1917 РР.

чи гувернер під впливом якого, діти перебувають тривалий період і чия педагогічна діяльність є одним із чинників домашнього освіти, можуть суттєво поліпшити чи погіршити якість підготовки до життя молодих громадян держави (на той час Російської імперії).

Російський вчений П. Лесгафт переконував, що вже на час вступу дитини до першого класу, а це 6 – 7 років у XVIII столітті, і 9 – 10 років у XIX столітті, в неї сформований індивідуальний тип поведінки, який надалі не коригується, і через призму якого індивід сприймає навколишній світ й самого себе [1].

Аналізуючи постанови, накази, циркуляри, приписи видані царем та Міністерством народної освіти у XIX столітті у Російській імперії, ми бачимо порушені в цих документах численні проблеми, які законодавчо регламентувалися і у XVIII столітті, але найчіткіше їх було врегульовано і систематизовано, починаючи з 1 липня 1834 року “Положення про домашніх наставників і вчителів” [2].

Вже на той час П. Лесгафт, узагальнюючи свої спостереження, писав, що вчитель чи вихователь-іноземець навчає російських дітей шанувати неросійських кумирів (Наполеона, Людовіка) нав'язуючи думку, що Париж – найкраще місто на землі і т.д. Діти, не знаючи добре своєї мови, не помічаючи краси рідної природи, відриваючись від своїх коренів, виховуються манкрутами – не патріотами і не громадянами своєї Батьківщини [1].

Тому, пріоритетною турботою уряду стала боротьба із засиллям іноземців та іноземної культури у Російській імперії. Без педагогічної підготовки, малоосвідчені іноземці не могли забезпечити дітям ні високого рівня знань, ні відповідного виховання.

Уроком патріотизму й турботи про майбутнє держави, може служити реакція тогочасного російського уряду. Захищаючи національні (в той час російські) інтереси, імператор видає низку циркулярів: допуск до роботи з дітьми тільки висококваліфікованих спеціалістів, про обмеження кількості гувернерів-іноземців, контроль за змістом і характером діяльності домашніх вчителів і наставників, посилення національного характеру виховання, поліпшення підготовки вітчизняних педагогічних кадрів для домашнього виховання дітей тощо [2; 6; 12]. Наприклад, циркуляр за 2 квітня 1834 року суворо забороняв “приймати в сім'ї дворян, чиновників, купців іноземців обох статей, які не отримали атестатів від російських університетів на учительські, наставницькі чи гувернерські звання і не мають свідоцтв про моральність і поведінку, що

вимагаються законом за 12 червня 1831 року, з тим, щоб у разі порушення цієї постанови відповідальність за законами було віднесено як до особи батька, що прийняв у свій дім іноземця без атестата, так і до тої особи, який протизаконно виконує обов'язки...” [6]. А з 18 березня 1848 року в'їзд іноземних вихователів і виховательок узагалі було на якийсь час припинено [6; 13].

Згідно із рекомендаціями відомого в Російській імперії чеського педагога Я. Коменського, для надання виховання національної спрямованості в імперських середніх навчальних закладах було введено предмети “Народознавства” і “Батьківщина” (російські), які також стали обов'язкованими для вивчення і в домашніх умовах. На Київському педагогічному з'їзді (12 – 17 квітня 1916 року) питанню національного виховання було присвячено частину виступів, в яких позитивно оцінено значення названих навчальних предметів [17]. Тому, претендентам на посаду домашнього вчителя чи домашнього наставника (як підданим імперії та іноземцям) потрібно було складати обов'язкові іспити, випробування з історії й географії Російської імперії. А, російські піддані складали іспит з російської мови [6; 10].

Згідно з параграфом №9 “Положення про домашніх наставників і домашніх учителів”, затвердженого 1 липня 1834 року, звання домашнього наставника надавали тільки тим, хто завершив повний курс навчання у вищих навчальних закладах, успішно склав іспити і одержав атестат із званням “Дійсного студента” чи диплом про вчений ступінь одного з університетів Російської імперії, а також особам, присвоєним вчений ступінь духовної академії [2].

Аналізуючи архівні джерела, ми бачимо законодавчі акти, в яких було зазначено навчальні заклади, випускникам яких з одержанням атестата чи диплома без додаткових іспитів дозволено займати посади домашніх учителів і домашніх наставників.

Також, право навчати в домашніх умовах мали право вчителі гімназій і повітових училищ, які не завершили повного курсу навчання в одному з університетів імперії, але витримали спеціально встановлені іспити. Звання домашніх наставниць надавалося вихованкам навчальних закладів I розряду відомства закладів імператриці Марії, які завершили повний курс навчання, і випускникам 8-го педагогічного класу Маріїнських жіночих гімназій чи 8-класних гімназій Міністерства народної освіти. Домашні наставники і наставниці автоматично одержували право працювати домашніми учителями [10; 11].

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОМАШНЬОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ 1834 – 1917 РР.

Особи чоловічої і жіночої статі склавши іспити в Київській губернії – до університету св. Володимира, Ніжинського ліцею князя Безбородька в Чернігівській губернії, а також у гімназії інших губерній, мали право одержувати свідоцтва на звання домашнього учителя [2; 3].

Згідно Циркуляру Міністерства народної освіти № 4226 від 17 квітня 1835 року діяла заборона особам, які належали до духовного сану, вести домашнє навчання і виховання, “доки вони в цьому сані перебувають” [2, 2283]. Згодом, враховуючи велику роль духовенства в навчанні й вихованні законослухняних громадян, було внесено поправку до указу: “...Ніщо не забороняє священникам і дияконам, окрім навчання дітей закону Божого, у вільний час вести початкове навчання в сім'ях” [2, 2283].

Циркулярна пропозиція Міністерства народної освіти виходить 8 січня 1835 року “Про заборону службовцям-чиновникам вступати в звання домашніх учителів чи наставників”. Чиновникам різних відомств з дозволу їхнього начальства дозволялося складати передбачені заκοодавством іспити на звання вчителя й вихователя дітей у сім'ях, вільний від роботи час та після виходу у відставку [3; 5].

У Циркулярі за 29 червня 1836 року зазначено вік домашнього учителя і учительки: юнакам дозволялося працювати з 18 років, а дівчатам – з 17 років [2, 2289].

Домашнім учителям і наставникам, окрім вказаних у свідоцтві загальноосвітніх предметів, дозволялося за бажанням батьків навчати дітей “мистецтвам і художествам” [2].

Деякі циркуляри сприяли поліпшенню навчання і виховання в домашніх умовах, такі як: “Про відмінності звань, встановлених для осіб, які виховують дітей у приватних домівках”, “Про вимоги й переваги, що надаються тим з російських підданих, які набувають права виховувати дітей у приватних домівках”, “Правила для спеціальних іспитів на звання вчителя повітового училища і домашніх учителя й учительки”, а також “Про відповідальність за порушення” [2, 2285, 2290 – 2291].

Після виходу секретного циркуляру за 5 грудня 1879 року важливою характеристикою особи, яка хотіла одержати дозвіл працювати домашнім учителем чи наставником, вважалася благонадійність. Попечитель навчального округу надсилав спеціальний запит до поліцейного управління. Іноземці змушені були давати схвальні свідоцтва від російських місій у тих державах, звідки вони прибули [2]. Уряд понад усе остерігався розповсюдження шкідливих поглядів,

зокрема, революційних [2]. Педагог також повинен був бути чесним, порядним і не мати компроментуючих зв'язків.

Єдиною імперською релігією було православ'я, тому прагнення уряду зберегти православне християнство, диктувало низку циркулярів щодо віросповідання домашніх учителів і наставників. Від кожного претендента на звання домашнього учителя чи гувернера вимагалось свідоцтво про належність до віросповідання; було заборонено допускати до будь-якої педагогічної роботи розкольників. З 16 грудня 1839 року від педагогів, які сповідували іншу віру, до процедури видачі свідоцтва на право домашнього навчання входило взяття підписки про те, що, навчаючи дітей православного віросповідання, не будуть прищеплювати їм правил, що суперечать православній східній церкві, інакше педагогам загрожувала передача до суду як спокусників [8; 15].

Міністерство народної освіти повсякчас контролювало роботу кожного домашнього учителя чи наставника. Влаштувуючись в сім'ї на роботу, педагог зобов'язаний був пред'явити свідоцтво директорів училища і повітовому предводителям дворянства того повіту, де проживатиме. Завершуючи кожний навчальний рік, він подавав директорів училища докладний звіт про свої заняття (вказуючи обсяг вивченого з кожного предмета, програми й підручники тощо) і схвальні відгуки про себе від повітового предводителя дворянства та осіб, у яких працював.

Висновки. Отже, з 1834 року система домашнього навчання і виховання офіційно визнається однією з найважливіших складових освітньої структури Російської Імперії (держави, до складу якої належала значна частина України).

Аналіз організації домашньої освіти як підструктури державної освітньо-виховної системи до 1917 року дає підстави для серйозних роздумів про розвиток домашнього навчання і виховання в Україні. З метою найбільш ефективної підготовки учня до майбутнього дорослого життя освітньо-виховний процес будується згідно із соціальним станом дитини. На сьогодні масштабне поширення індивідуального навчання в сучасному світі відчутно впливає на моральне та інтелектуальне формування нації, від чого значною мірою залежить майбутнє кожної держави.

1. Лесгафт П. Ф. Школьные типы. – СПб.: Тип. А.С.Суворина, 1884. – 312 с.

2. Настольная книга по народному

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОМАШНЬОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ 1834 – 1917 РР.

образованию: Законы, распоряжения, правила, инструкции, уставы, справочные сведения и пр. по школьному и внешкольному образованию народа // Сост. Г.Фальборк и В.Чарнолуский.– СПб.: Типо-литограф. Б.М. Вольфа, 1904.– 2623 с.

3. О выдаче свидетельств на право частного обучения жителями округа: Из Циркуляр по управлению округом (январь – ноябрь 1870 г.) // ЦДІАК України, ф. 707, оп. 36, спр. 153, арк. 5.

4. О выдаче иностранным подданным свидетельств на право обучать детей в частных домах: Циркуляр Министерства народного просвещения (1866 – 1870 гг.) // ЦДІАК України, ф. 707, оп. 35, спр. 1,107, 392, 460.

5. О запрещение домашним наставникам и учителям давать частные уроки и воспитывать детей без свидетельства об образовании: Циркуляр Департамента полиции от 11 ноября 1845 г. // ЦДІАК України, ф. 1252, оп. 1, спр. 34, арк. 1.

6. О мерах общей предосторожности касательно иностранцев обоего пола, допускаемых к разным должностям в кругу домашнего воспитания: Циркуляр Департамента народного просвещения (1834 г.) // ЦДІАК України, ф. 707, оп. 1, спр. 735, арк. 7.

7. О невосприимчивости служащим чиновникам вступать в звания домашних наставников и учителей: Циркуляр Министерства народного просвещения (1835 г.) // ЦДІАК України, ф. 707, оп. 1, спр. 735, арк. 76.

8. О невыдавании раскольникам свидетельств на право домашнего обучения: Циркуляр Министерства народного просвещения от 28 ноября 1839 г. // Дополнение к сб. постановлений по Министерству народного просвещения 1803 – 1864. – СПб.: Тип. Имп. АН.– 1867. – С. 618 – 619.

9. О порядке выдачи иностранцам свидетельств на звание домашних учителей: Циркуляр Министерства народного

просвещения 1858 г. // ЦДІАК України, ф. 707, оп. 24, спр. 72, арк. 7 – 10.

10. О порядке сдачи экзаменов лицами, желающими получить звание домашнего учителя: Указ Сената, 10 января 1836 г. // ЦДІАК України, ф. 486. оп. 1, спр. 6814, арк. 482.

11. О правилах присвоения звания домашних наставников: Циркуляр Департамента народного просвещения от 27 января 1840 г. // ЦДІАК України, ф. 707, оп. 5, спр. 463-б, арк. 3.

12. О правилах допуска иностранцев к домашнему воспитанию: Циркуляр Департамента народного просвещения от 2 апреля 1834 г. // ЦДІАК України, ф. 707, оп. 1, спр. 735, арк. 2.

13. О прекращении на время приезда иностранных воспитателей и воспитательниц: Циркуляра Министерства народного просвещения от 18 марта 1848 г. // Дополнение к сб. постановлений по Министерству народного просвещения. 1803 – 1864.– СПб.: Тип. Имп. АН. – 1867.– С. 819 – 820.

14. По вопросу о том, в каком возрасте должно удостоивать звания домашнего учителя и учительницы: Циркуляр Министерства народного просвещения от 18 марта 1848 г. // Дополнение к сб. Постановлений по Министерству народного просвещения. 1803 – 1864. – СПб.: Тип. Имп. АН. – 1867. – С. 505 – 508.

15. По предмету выдачи иноверцам свидетельств на право обучения: Циркуляр Министерства народного просвещения от 16 декабря 1839 г. // Дополнение к сб. Постановлений по Министерству народного просвещения. 1803 – 1864. – СПб.: Тип. Имп. АН. – 1867.– С. 819.

16. Родников В. Очерки по истории русской педагогики. – К.: Тип. Имп. университета св. Владимира АО печат и издат. дела Н.Т. Корчак-Новицького, 1909. – 119 с.

17. Труды киевского педагогического съезда 12 – 17 апреля 1916 г.– К.: Тип. т-ва И.Н. Кушнарв и К, 1916. – 768 с.

Стаття надійшла до редакції 17.09.2009

a b c d a b c d a b c d a b c d a b c d b

“Найкращий спілхник той, хто мову нашу розуміє і по-українському говорить”.

Микола Куліш

український драматург

“Патетична соната”, 1931

a b c d a b c d a b c d a b c d a b c d b